

12. РДВА. – ФР. 101. – Он. 1. – Спр. 174.

13. ДАРФ. – ФР. 355. – Он. 1. – Спр. 3а.

Kornowenko S.W. *The Peasantry in the Wrangel model of the updated Russian statehood (the 1920th)*. The article is devoted to the study of the role and place of the peasantry in the Wrangel updated model of the Russian statehood.

Key words: white-power of the Crimea, the peasantry, Wrangel model of Russian statehood.

О. П. Демченко

ПОЗИЦІЯ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У КОНТЕКСТІ ВИЗНАННЯ ФРАНЦІЄЮ УРЯДУ ГЕНЕРАЛА ПЕТРА ВРАНГЕЛЯ (серпень 1920 р.)

У статті на основі ряду документів та матеріалів розглянута позиція Великобританії відносно визнання Францією уряду генерала П.М. Врангеля у серпні 1920 р.

Ключові слова: антибільшовицький рух, уряд ЗСПР, ультиматум, міністерство закордонних справ Великобританії, англо-французькі відносини.

Одним із дискусійних питань історії громадянської війни у Росії 1918–1921 рр. є ставлення країн Антанги – Великобританії та Франції до антибільшовицького руху. Якщо на момент виходу Німеччини з Першої світової війни, останні надавали підтримку супротивникам радянської влади в Росії, керувались спільними рішеннями, то після 11 листопада 1918 р. їх позиція та відношення до антирадянського руху відчутно змінилася.

“У Франції починають розуміти користь для себе відтворення сильної Росії, але в Англії і Америці справа йде трохи інакше, чомусь там знаходять співчутливий відгук бажання народностей, які прагнуть відокремитись від Росії”, – характеризував протиріччя між Францією та Великобританією відносно підтримки антибільшовицького руху в Росії член Російської політичної наради у Парижі В. Маклаков [1, 69]. “У той час, як французи явно робили кроки нам назустріч, політика англійців відносно нас залишалася ворожою. Ллойд-Джордж продовжував загравати з Радами. У російському питанні виявилася різка розбіжність між англійською і французькою точкою зору”, – згадував генерал П. Врангель [2, 274]. Радянський історик І. Мінц з цього приводу відмічав, що Франції була потрібна сильна Росія для боротьби з Німеччиною, для Англії ж, навпаки, розчленована Росія означала б усунення могутнього конкурента на Сході [1, 69]. Одним із суперечливих питань для Великобританії і Франції стало визнання кримського уряду генерала П. Врангеля.

Протягом квітня – травня 1920 р. останній отримував безпосередню підтримку від Великобританії. У цьому була об’єктивна зацікавленість обох сторін і передусім це стосувалося уряду Збройних сил півдня Росії (ЗСПР). У тогочасній міжнародній обстановці підтримка генерала П. Врангеля з боку Великобританії грала б значну роль, а також послужила б прикладом розвитку співпраці для інших країн. Крім того, політичні відносини між двома урядами виходили на якісно новий рівень. Це було пов’язано з тим, що армія генерала П. Врангеля контролювала лише територію Криму, і не було більше приводів для дипломатичних розбіжностей з питань Кавказу і Закавказзя, зацікавленість у контролі над якими, урядовими колами Великобританії слугувала чи не основною причиною підтримки П. Врангеля.

Після поразки армії А. Денікіна і заміни його П. Врангелем, Великобританія прагнула зберегти своє становище на Кавказі. Останній цікавив її багатством природних ресурсів і можливістю створити тут буферну зону, здатну перешкодити проникненню революційних ідей з Радянської Росії в англійську сферу впливу. Захист

своїх інтересів на Кавказі Англія і Франція припускали здійснити за допомогою антирадянського повстанського руху [3, 131]. “Допоки Врангель продовжує свої успіхи на півдні, червоні не можуть приділити уваги ні Кавказу, ні Персії і ще менше Індії”, – писала англійська газета “Times” від 23 вересня 1920 р. [4; 5, 42].

Однак після того як генерал П. Врангель відмовився виконати вимогу ультимативної ноти Великобританії не переходити у наступ проти більшовиків і взяти участь у переговорах з урядом з РСФРР щодо безкровної ліквідації Кримського фронту, англійський уряд припинив надавати йому матеріальну та військову підтримку. З відновленням бойових дій у Північній Таврії наприкінці травня 1920 р. усі офіційні контакти Великобританії з урядом П. Врангеля були припинені.

10 червня 1920 р., перебуваючи під тиском профспілок і робітничого руху, Д. Ллойд Джордж на засіданні Палати Громад заявив: “Ми зробили все, що могли, для того щоб послужити посередниками між радянським урядом і армією генерала Врангеля, з метою поставити у можливо кращі умови біженців з Криму, але ми ясно дали зрозуміти генералові Врангелю, що не беремо на себе відповідальність ні за нього особисто, ні за його армію, у тому випадку, якщо він здійснить наступальні операції. Відповідальність за військові дії падає цілком на нього. Як тільки ми про це дізналися, британська місія була відкликана з Криму” [6, 585; 7, 119]. Після цієї заяви у Севастополь були відправлені інструкції щодо негайного від’їзду британської військової місії із дотриманням найсуворішого нейтралітету [6, 871-872]. “В Англії агітація врангельців не могла тепер мати ніякого успіху, і, переконавшись у цьому, російські політичні діячі, махнули рукою на Ллойд-Джорджа, охарактеризувавши його політику словом “підла”. Зате ця агітація давала сприятливі результати у Парижі”, – пригадував військовий кореспондент Г. Раковський [8, 93-94].

На відміну від Великобританії, французький уряд, підтримуючи Польщу в її політиці відносно РСФРР, спробував залучити П. Врангеля в орбіту своєї політики і використати його армію в якості сили, яка б, створивши на півдні загрозу більшовикам, відвернула частину їх військ з польського фронту. Начальник французької військової місії генерал Ш. Манжен впродовж квітня – травня 1920 р. неодноразово давав зрозуміти головнокомандувачу ЗСПР, що його операція у допомогу полякам, які розпочали наступальні операції в Україні 25 квітня 1920 р., була б підтримана Францією [9, 325-326].

Представник антибільшовицького руху генерал В. Дрейер стверджував, що Франції, на відміну від інших країн-союзників, була потрібна Росія, “не як матеріал, не як їжа зручна і легка для економічного поглинання, а як потужний союзник, як велика європейська держава, здатна зберегти і підтримати загальну політичну рівновагу Європи” [7, 119]. “У цей період Врангель цілком потрапив в орбіту впливу Франції, яка не лише не хотіла якого-небудь припинення військових дій, але навпаки, всіляко штовхала Врангеля проти Радянської Росії і змушувала його почати наступ”, – зазначав радянський історик Б. Штейн [10, 19].

Результатом такої позиції Франції відносно кримського уряду генерала П. Врангеля стало його визнання де-факто 10 серпня 1920 р. у Парижі. Це рішення мотивувалося таким чином: “Зважаючи на військові успіхи і посилення уряду Врангеля, а також його завірення відносно демократичного характеру його внутрішньої політики, французький уряд вирішив визнати уряд Врангеля фактичним урядом півдня Росії. Французький дипломатичний агент буде відправлений у Севастополь із званням верховного комісара” [2, 318; 8, 97].

В офіційних кримських колах несподіване визнання уряду П. Врангеля було зустрінуте з великим захватом. Факт цей розцінювався, як “акт глибокого значення” [7, 120] і поворотний пункт у загальному ході боротьби з більшовиками [8, 98]. У російському антибільшовицькому і закордонному друці пропагувалась думка, що населення Півдня Росії з ентузіазмом зустріло цю новину. “Усі наші зусилля спрямовані на виконання нашого завдання з відновлення Росії на основі великих начал свободи і прогресу”, – заявляв генерал П. Врангель у своїй телеграмі – відповіді президенту Франції О. Мільєрану [8, 98]. Також він стверджував: “Нота Франції є справедливим і благородним вираженням вдячності одного союзника за жертви, принесені іншим союзником у загальній справі” [3, 135].

Однак не всі представники антибільшовицького руху погоджувались з таким твердженням. Так, Г. Раковський писав, що на протипагу пасивності Англії, Франція усіма заходами і способами підтримувала Крим, тому що туг протги більшовиків вели боротьбу їх найбільш стійкі і непримиренні вороги – білогвардійці. “Треба було зробити Врангелю всемірну допомогу і в першу чергу, наскільки можливо, підняти його міжнародний престиж, змусити потім Москву припинити посилку резервів у Польщу, звернути на Крим головну увагу і відвернути тим самим більшовиків від західного фронту” [8, 92].

Визнання уряду ЗСПР Францією було повною несподіванкою для інших країн Антанги, які не бачили жодних підстав для цього. “Особливо не розуміли і обурювалися із цього приводу в Англії, тим паче, що про визнання Врангеля британський кабінет був оповіщений *post factum*. Між Англією і Францією назрівав навіть серйозний дипломатичний конфлікт”, – пригадував Г. Раковський [8, 98]. “Мільєран за своїми переконаннями був непримиренним ворогом Рад і другом національної Росії, проте, Франції доводилося зважати на політику англійців, на даний момент очевидно ворожу для нас”, – відмічав у своїх спогадах генерал П. Врангель [2, 393]. Виправдовуючи свою позицію відносно уряду ЗСПР, французькі правлячі кола робили посилання на те, що Д. Ллойд-Джордж, незважаючи на катастрофічне положення Польщі, не змінював свого наміру досягти угоди з більшовиками.

Визнання уряду генерала П. Врангеля Францією було здійснено без відома Великобританії. Уряд останньої дізнався про це лише з газетних повідомлень агентства “Рейтер”, що неприємно вразило його. “Після того, як минулого вівторка 10 серпня у газеті “Westminster Gazette” з’явилося повідомлення (про визнання Францією уряду генерала П. Врангеля – О. Д.), не отримавши якого-небудь офіційного повідомлення від уряду Франції, я на момент схилився до того, що це правда, але у той же час зателефонував у французьке посольство і в Париж для отримання інформації. Де Флоріо (посол Франції у Лондоні – О. Д.) відповів, що він про це нічого не знав. Пізніше прем’єр-міністр заявив, що йому здається неймовірним те, що Мільєран міг зробити такий крок без передчасної консультації з союзниками. Було навіть запропоновано, що ця декларація могла вийти від міністерства закордонних справ Франції за відсутності і без його відома. Обидві гіпотези, проте, виявилися помилковими. Рішення відносно генерала Врангеля приймалося французьким урядом у присутності Мільєрана. Тому цей акт і громадський анонс без якого-небудь інформування уряду його величності були ретельно спланованою дією частини французького уряду”, – писав у конфіденційному листі 13 серпня 1920 р. міністр закордонних справ Великобританії Дж. Керзон англійському послу у Парижі Е. Дербі [11, 387].

Одразу ж, після отримання інформації від агентства “Рейтер”, з приводу позиції французького уряду відносно ЗСПР, в англійському парламенті розпочалося інтенсивне обговорення цього заходу. Так, на засіданні Палати Громад 11 серпня 1920 р. депутатом Д. Маклейном було зачитано повідомлення, у якому йшлося про визнання Францією уряду генерала П. Врангеля де-факто, а також зазначалось, що прем’єр-міністр Великобританії Д. Ллойд Джордж був офіційно оповіщений про це ще 10 серпня 1920 р. Це викликало обурення серед деяких депутатів.

“Якщо інформація вірна, – заявляв Д. Маклейн, – то, на мою думку, новоутворена ситуація, якою до певного часу у різному співвідношенні піклується Франція, розбиває будь-яку можливість Лондонської конференції привнести загальний мир, на який весь світ так довго молився. Згідно з моїм іншим припущенням, якщо позиція Франції являється такою, вона повинна продовжувати її одноосібно. Я не думаю, що Великобританія дозволить собі бути заручницею у безмежній військовій авантюрі у Росії. Тому я твердо вірю у розсудливість британців” [12, 496].

Натомість Д. Ллойд Джордж заявив, що він дізнався про цей захід Франції лише вранці 11 серпня 1920 р. і це для нього стало повною несподіванкою і викликало великі побоювання [12, 496]. Також він підкреслював, що під час нещодавніх переговорів з французькою делегацією у Лімні 8 – 9 серпня 1920 р., стосовно ситуації на польському фронті, визнання генерала П. Врангеля жодного разу не згадувалось [12, 497]. Його підтримав Дж. Керзон, який, проте, у конфіденційному листі до Е. Дербі писав, що після конференції у Лімні ім’я генерала П. Врангеля все таки згадувалось [11, 387].

Противником цієї заяви прем’єр-міністра, підтверженої міністром закордонних справ, виступив депутат від лейбористської партії Клайнс: “Я переконаний, що громадська думка у Великобританії... відмовиться взяти участь у зобов’язаннях, вказаних у повідомленні агентства Рейтер..., проте, можливо, це повідомлення являється кульмінацією того, що у межах власного уряду прем’єр-міністр виражає близьку, до відображених у газетних повідомленнях, політику. Військовий міністр зробив заяви, які виправдовували анонсовані зобов’язання. У своєму заключному слові я хочу відмітити, що ні наш військовий міністр, ні уряд Франції не можуть отримати успіх у поваленні більшовизму військовими методами і було б краще після їх експериментів випробувати який-небудь новий метод. У цілому я вважаю, що не бажано застосовувати будь-які спроби” [12, 498].

Відповідаючи на цей запит відносно військового міністра, Д. Ллойд-Джордж не визнав справедливим зауваження, що останній коли-небудь робив подібні пропозиції [12, 498]. “Я говорю у тому дусі, в якому військовий міністр поведився у багатьох випадках з подібними питаннями. Якщо він може звернутися до нас з термінологією прем’єр-міністра і в такому ж дусі, то мені буде досить приємно переглянути мою оцінку його дій”, – не погоджувався з Ллойд-Джорджем Клайнс. Їхню суперечку припинив військовий міністр У. Черчилль, заявивши, що він не приймав жодних мір, подібних до заявлених у повідомленні агентства “Рейтер” [12, 499].

Окрім обговорення визнання Францією уряду генерала П. Врангеля в англійському парламенті, 11 серпня 1920 р. відбулась зустріч міністра закордонних справ Великобританії Дж. Керзона з послом Франції у Лондоні А. де Флоріо, під час якої останньому була повідомлена офіційна точка зору британського уряду відносно визнання уряду ЗСПР Францією. “А. де Флоріо не був обізнаний про те важке враження у країні (Великобританії. – О. Д.), яке спричинила ця процедура, і це тепер був мій

обов'язок, пояснити йому серйозність точки зору британського уряду відносно інциденту і сумного ефекту... і що в майбутньому це визнання припинить співпрацю між Францією і Великобританією, від якої залежить мир в Європі”, – писав згодом Дж. Керзон [11, 387].

Під час бесіди з А. де Флоріо Дж. Керзон заявив, що уряд Великобританії не може прийняти жодної відповідальності за вчинок уряду Франції. “Якщо останній виявив бажання визнати уряд генерала Врангеля, що він і зробив, то йому не варто очікувати на яку-небудь взаємність з нашого боку”, – стверджував він. Також Дж. Керзон заявляв французькому послу, що у той час, коли Великобританія проводить мирні переговори з радянським урядом, мир, який є бажаним для всіх, “у цій критичній ситуації французький уряд пішов поза шляхом Великобританії, визнавши незалежність уряду генерала Врангеля на Півдні Росії, якого радянська влада розцінила як ворога і узурпатора” [11, 388].

Наступне обговорення питання визнання уряду генерала П.М. Врангеля Францією у парламенті Великобританії відбулось 16 серпня 1920 р. Під час засідання Палати Громад, депутат Г. Крофт, наголошуючи на важливості союзу з Францією, заявив: “критикуючи своїх друзів у Франції, слід пригадати, що усього лише кілька місяців тому, вони ясно заявили, що збиралися підтримувати генерала Врангеля, забезпечуючи певні прийнятні ним умови, і тому це не дозволяє нам робити припущення відносно нової ситуації. Франція була послідовною”. Проти цього виступив депутат Дж. Секстон: “Я не збираюся слідувати усім пунктам і аргументам вище вказаної промови, але до одного пункту я все ж звернуся, і це наш союз з Францією. Я згоден з тим, що це – перевага для нашої країни, але якщо Франція замовляє музику, а ми повинні за неї платити, то це значно змінює ситуацію. У цьому випадку Франція задає тон і я думаю, що без нашої матеріальної допомоги, Франція не зможе продовжувати підтримку генерала Врангеля” [12, 710-711].

Полковник Дж. Веджвуд, з приводу визнання Францією уряду генерала П. Врангеля, припускав, що це вплине на відносини з радянським урядом: “Вона (Франція), можливо, перекине 80 тис. французьких солдатів з Сирії в Крим. Чи не призведе це до зміни військової ситуації у Росії загалом? Чи варто дивуватися, якщо Росія заявить, що, починаючи з визнання Францією генерала Врангеля, починаючи з надання нею допомоги йому, вона, зважаючи на збільшену військову небезпеку, була б виправдана у заяві: “Ми говорили перед цим, що ми скоротили б польську армію до 50 тис. осіб, але ми жалкуємо, що нам доведеться змінити ці умови, і доведеться скоротити польську армію до 30 або 25 тис. осіб” [12, 724-725]. У той же день, 16 серпня 1920 р. прем'єр-міністр Д. Ллойд-Джордж категорично заявив, що Великобританія не має наміру підтримувати і визнавати уряд генерала П. Врангеля [10, 30].

Назріла суперечка між Великобританією та Францією була відвернена. В обох питаннях – визнання уряду генерала П. Врангеля і ставлення до радянсько-польської війни – кожен із урядів погодився з правом свого союзника діяти цілком самостійно. Єдиною стороною означеного конфлікту, що програла, був уряд генерала П. Врангеля. Доказом цього є те, що при евакуації його армії з Криму жодне судно військово-морського флоту Великобританії не брало у цьому участі [13, 1; 14, 1]. “Наше керівництво заявило нам, що відповідальність за евакуацію лежить винятково на французях, і тому ми не повинні втручатись”, – згадував головнокомандуючий окупаційними силами Великобританії на Чорному морі і Турецькій генерал Ч. Харінгтон [15, 83]. Кабінет міністрів ухвалив

рішення, не дивлячись на несхвалення з боку У. Черчилля, не надавати головнокомандувачу ЗСПР допомогу [16, 172].

Таким чином, у той час, коли Франція в особі президента О. Мільєрана зайняла позицію безкомпромисної боротьби з більшовиками і визнання уряду генерала П. Врангеля, Англія стала на шлях компромісів з радянським урядом, і категорично висловилася проти визнання уряду ЗСПР і надання йому будь-якої допомоги.

1. *Внешняя политика контрреволюционных “правительств” в начале 1919 г. (Из документов Парижского посольства)* // Красный архив. – 1929. – Т. 6.
2. *Врангель П.Н. Оборона Крыма* // Гражданская война в России: Оборона Крыма. – М.: СПб., 2003.
3. *Жуикова Е.Ф. Повстанческое движение на Северном Кавказе в 1920 – 1925 годах* // Академия исторических наук: Сб. тр. – Т. 1. – М., 2006.
4. *Times*. – 1920. – September, 23.
5. *Бюллетень Народного Комиссариата Иностранных Дел*. – 1920. – 5 ноября.
6. *Parliament. House of Commons. The Parliamentary debates (Hansard). House of Commons official report. – Series 5, V. 130. – London, 1920 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hansard.millbanksystems.com>.*
7. *Дрейер В.Н. Крестный путь. Двухлетняя война красного севера с белым югом 1918 – 1920 года.* – Берлин, 1921.
8. *Раковский Г. Конец белых. От Днепра до Босфора (Вырождение, агония и ликвидация).* – Прага, 1921.
9. *Карпенко С.В. Очерки истории Белого движения на юге России (1917 – 1920 гг.).* – М., 2003.
10. *Штейн Б. Международное положение внешняя политика РСФСР в период Врангелевщины* // Разгром Врангеля. 1920. – М., 1930.
11. *The Great Britain National Archives. Cabinet Papers. – Cab. 24/110. Poland. Confidential [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nationalarchives.gov.uk>.*
12. *Parliament. House of Commons... – Series 5, V. 133. – London, 1920 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hansard.millbanksystems.com>.*
13. *Известия. Бюллетень Одесского губернского революционного Комитета.* – 1920. – 2 декабря.
14. *New-York Tribune.* – 1920. – November, 17.
15. *Bilge C. Istanbul under allied occupation, 1918 – 1923.* – Leiden, 1999.
16. *Kopisto L. The British intervention in South Russia 1918 – 1920. Academic Dissertation.* – Helsinki, 2011.

Demchenko A.P. The position of The Great Britain in the context of recognizing of the general P. Wrangel Government's by the France (the august of the 1920th). In the article on the basis of some documents and materials the position of The Great Britain as to recognizing the Government of general P.N. Wrangel by the France in the August of the 1920th is considered.
Key words: antibolshevist movement, The Armed Forces of South Russia (Vooruzhyonniyye sily Yuga Rossi), ultimatum, Foreign Office, The Great Britain – France relations.

А. П. Іржавська

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК СКЛАДОВА НАЦИСТСЬКОГО ФІЗИЧНОГО ТЕРОРУ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто особливості та наслідки використання примусової праці східних робітників в окупаційних зонах і Німеччині у період Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, східні слов'яни, оstarбайтери, примусова праця, нацистський фізичний терор.

Складовою частиною злочинної політики нацистів проти східних слов'ян під час Другої світової війни була примусова праця для місцевого населення окупованих територій, яка здійснювалася шляхом залучення до робіт